

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ УКРАЇНСЬКОЇ АРХЕОГРАФІЇ ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВА
ІМ. М. С. ГРУШЕВСЬКОГО

ХОМЕНКО Віталій Олексійович

УДК 930:[329.14(477)+929Грушевський] «1917/1924»

**МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ У ДІЯЛЬНОСТІ
УКРАЇНСЬКОЇ ПАРТІЇ СОЦІАЛІСТІВ-РЕВОЛЮЦІОНЕРІВ:
ТЕКСТ І КОНТЕКСТ ДЖЕРЕЛ**

07.00.06 – історіографія, джерелознавство та
спеціальні історичні дисципліни

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Київ – 2019

Дисертацією є рукопис

Робота виконана у відділі джерелознавства нової історії України Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України

Науковий керівник: доктор історичних наук, старший науковий співробітник
ГИРИЧ Ігор Борисович,
Інститут української археографії та джерелознавства
ім. М. С. Грушевського НАН України,
відділ джерелознавства нової історії України, завідувач

Офіційні опоненти: доктор історичних наук, професор
ТЕЛЬВАК Віталій Васильович,
Дрогобицький державний педагогічний
університет імені Івана Франка,
кафедра всесвітньої історії та спеціальних історичних
дисциплін, професор

кандидат історичних наук, доцент
ПЕДИЧ Василь Пилипович
Івано-Франківський національний технічний
університет нафти і газу,
кафедра суспільних наук, доцент

Захист відбудеться «28» березня 2019 р. о 10⁰⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.228.01 в Інституті української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України за адресою: 01001, м. Київ, вул. Трьохсвятительська, 4.

З дисертацією можна ознайомитися у науковій бібліотеці Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України за адресою: 01001, м. Київ, вул. Трьохсвятительська, 4.

Автореферат розісланий «27» лютого 2019 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

О. О. Песчаний

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Загальновідомо, що Михайло Грушевський належить до найславетніших постатей української історії кінця ХІХ – ХХ ст. У першу чергу, ми знаємо його, як фахового історика, джерелознавця та археографа. Вагомі здобутки М. Грушевський має як соціолог і дослідник української літератури. Крім того, надзвичайно важливу роль історик відіграв у добу УНР, коли очолював УЦР і став лідером загальнонаціонального масштабу.

Однак до малодосліджених тем грушевськознавства належить проблема тісної співпраці вченого з УПСР. Історик ніколи фактично не був членом цієї партії, але в певний період історії його вплив на її ідеологію, програмні засади та політичну діяльність був надзвичайно суттєвим. Багато запитань виникає стосовно обставин та причин початку співробітництва М. Грушевського з українськими есерами. Також важливо з'ясувати вплив есерівської ідеології на політичну діяльність історика в часи УЦР та Директорії. Особливу увагу слід звернути на діяльність М. Грушевського у складі ЗД УПСР, мотиви його виїзду на еміграцію та повернення у вже Радянську Україну. Ці питання й досі є маловивченими та дискусійними.

На сьогоднішній день не існує спеціальних наукових досліджень вищеназваних проблем. Це стосується праць як загальноісторичного, так і джерелознавчого характеру. Отже, актуальність теми дослідження зумовлена потребою виявлення в українських архівах документів, які уможливають після всебічного джерелознавчого вивчення, проаналізувати зв'язки М. Грушевського з УПСР, зрозуміти його вплив на українських есерів, дати відповіді на дискусійні питання.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація включена до тематичного плану Інституту української археографії та джерелознавства імені М. С. Грушевського НАН України й виконана в рамках науково-дослідної теми «Джерела до історії національної суспільно-політичної думки кінця ХІХ – першої третини ХХ ст.: наукова та епістолярна спадщина Михайла Грушевського, Дмитра Багалія, Олександра Кониського та Андрія Жука» (реєстраційний номер 0113U008419).

Мета роботи полягає в аналізі комплексу історичних джерел, що висвітлюють політичну діяльність М. Грушевського в УПСР.

Для досягнення мети були поставлені такі **дослідницькі завдання**:

- З'ясувати сучасний стан і ступінь вивчення питання співпраці М. Грушевського з УПСР у радянській та українській історіографіях.
- Визначити репрезентативність архівних джерел, виявити стан наявної джерельної бази та здійснити класифікацію джерел.
- Розкрити інформаційні можливості та встановити джерелознавчу цінність архівних документів, публіцистики, епістолярної спадщини, щоденників та текстів мемуарного характеру.
- Охарактеризувати за джерелами діяльність М. Грушевського у партії українських есерів.

Об'єктом дослідження є комплекс історичних джерел, у яких відображені зв'язки М. Грушевського та УПСР.

Предметом дослідження є аналіз текстів документів партійних органів УПСР та КП(б)У, публіцистики, матеріалів преси, щоденників, мемуарів, епістолярію на предмет виявлення зв'язків М. Грушевського з УПСР.

Методи дослідження. Методологічною основою дисертаційного дослідження стали принципи наукового дослідження джерел, історизму, об'єктивної суб'єктивності, комплексності, системності, логічності та репрезентативності. При цьому було використано кілька груп методів: загальнонаукові (аналіз, синтез, узагальнення, класифікація, періодизація), загальноісторичні (хронологічний та історико-порівняльний), спеціальні джерелознавчі (наукова евристика і джерелознавча критика).

Хронологічні рамки дослідження охоплюють період з 1917 до 1924 рр. Нижня межа пояснюється початком співпраці М. Грушевського з УПСР. Як відомо, вона почалась після повернення історика з Москви до Києва у березні 1917 р. Верхня межа пов'язана з припиненням активної участі політика у діяльності ЗД УПСР та його поверненням до України, що відбулось у березні 1924 р.

Географічні межі включають територію України, а також європейські міста, в яких проводив активну діяльність М. Грушевський перебуваючи у складі ЗД УПСР: Відень, Прага, Женева, Люцерн, Париж, Берлін.

Наукова новизна полягає в тому, що вперше було здійснено комплексне дослідження інформаційного потенціалу документів УПСР, КП(б)У, органів радянської влади, публіцистики, епістолярію та мемуарної літератури для з'ясування ролі М. Грушевського у діяльності УПСР. Також, було введено в науковий обіг значну кількість офіційних документів УПСР, КП(б)У, органів радянської влади, листування М. Грушевського з провідними діячами УПСР (центральної течії) та епістолярій інших відомих політичних діячів. Дослідження репрезентованої джерельної бази дало змогу уточнити причини приєднання М. Грушевського до УПСР у 1917 р., виділити етапи діяльності історика в період вимушеної еміграції, розширити висновок про еволюцію його політичних поглядів за кордоном, уточнити причини відходу від активної діяльності в УПСР та повернення до України.

Практичне значення дисертаційної роботи полягає в тому, що отримані результати можуть бути використані в узагальнюючих працях з джерелознавства, у працях з новітньої історії України, історії українських партій, історії Української революції 1917 – 1923 рр., а також у біографічних дослідженнях присвячених М. Грушевському.

Особистий внесок здобувача. Викладені у роботі положення та висновки належать дисертантові одноосібно.

Апробація результатів дослідження. Основні положення дослідження відображені у доповідях та повідомленнях, зроблених на всеукраїнських і міжнародних наукових та науково-практичних конференціях, а саме: XI Міжнародній науковій конференції «Знаки питання в історії України: про що

мріяли, що маємо, на що надіємося?» (м. Ніжин, 28 вересня 2016 р.); Всеукраїнській науковій конференції «Сімнадцяті джерелознавчі читання», присвяченій 150-річчю з дня народження Михайла Грушевського (м. Київ, 16 листопада 2016 р.); Третьому Міжнародному науковому Славістичному колоквиумі (м. Київ, 18 листопада 2016 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Теорія і практика сучасної науки» (м. Дніпро, 24-25 лютого 2017 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Другі києвознавчі читання: історія та етнокультура» (м. Київ, 29 березня 2017 р.); Міжнародній науковій конференції «Українське зарубіжжя про революційні події в Україні (1917 – 1923 рр.): типологія джерел та оцінка подій» (м. Київ, 6 квітня 2017 р.); Академії пам'яті по Любомиру Винару (м. Київ, 31 травня 2017 р.); Міжнародному науковому симпозиумі «Українські революції: історичний, політичний і міжнародний аспекти» (до 100-річчя Української національно-демократичної революції 1917 – 1921 рр.)» в рамках міжнародної науково-практичної конференції «ОЛЬВІЙСЬКИЙ ФОРУМ» – 2017 (м. Миколаїв, червень 2017 р.); XII Міжнародній науковій конференції «Знаки питання в історії України: Революційні процеси 1917 – 1921 рр. в країнах Центральної і Східної Європи» (м. Ніжин, 28-29 вересня 2017 р.); XI Буковинській міжнародній історико-краєзнавчій конференції, присвяченій 100-річчю Української національної революції (м. Чернівці, 20-21 жовтня 2017 р.); Четвертому Міжнародному науковому Славістичному колоквиумі (м. Київ, 17 листопада 2017 р.); Міжнародній науковій конференції «VI Міждисциплінарні гуманітарні читання» (м. Київ, 22 грудня 2017 р.); Третій Всеукраїнській науковій конференції «Україна в гуманітарних і соціально-економічних вимірах» (м. Дніпро, 30-31 березня 2018 р.); Міжнародній науковій конференції «Розвиток гуманітаристики в українському зарубіжжі: основні напрямки, установи, постаті» (м. Київ, 5 квітня 2018 р.); XVI міжнародній конференції студентів, аспірантів та молодих вчених «Шевченківська весна – 2018» (м. Київ, 15 березня 2018 р.); VIII Міжнародній науковій конференції «Аркасівські читання: історичні дослідження на сучасному етапі розвитку гуманітарної науки» (м. Миколаїв, 27 квітня 2018 р.); П'ятому Міжнародному науковому Славістичному колоквиумі (м. Київ, 16 листопада 2018 р.); Міжнародній науковій конференції «VII Міждисциплінарні гуманітарні читання» (м. Київ, 21 листопада 2018 р.).

Публікації. Положення та висновки дисертації знайшли відображення у дев'ятнадцяти публікаціях: дев'ять у фахових наукових виданнях (три у виданнях, що включені до міжнародних наукометричних баз), десять у збірниках конференцій та колоквиумів.

Структура дисертаційної роботи зумовлена її метою та науковими завданнями. Дисертація складається з анотації, переліку умовних позначень, вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел та літератури (503 позиції), додатків. Загальний обсяг рукопису становить 279 сторінок, основна частина – 205 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі обґрунтовано актуальність обраної теми, визначено мету, окреслено завдання, об'єкт і предмет дослідження, його хронологічні та географічні межі, з'ясовано наукову новизну і практичне значення одержаних результатів.

У першому розділі «Джерельна база та методологічні засади дослідження» проаналізовано рівень наукового вивчення теми дисертації, окреслено її джерельну базу, зазначено використані принципи та методи.

У підрозділі 1.1. «Джерельна база дослідження» проаналізовано комплекс джерел дисертації, який поділено на чотири групи:

1) Документальні джерела. Насамперед, до цієї групи джерел віднесено офіційні документи УПСР. До них належать: резолюції партійних конференцій, декларації, звернення, відозви, заяви, звіти, протоколи нарад та засідань есерівських груп за кордоном, проект партійної програми, офіційні листи ЦК УПСР. Слід відмітити, що інформація про співпрацю М. Грушевського з есерівською партією стосується винятково еміграційного періоду життя історика. Документи УПСР про співробітництво М. Грушевського з партією у часи УЦР, Української Держави та Директорії виявленими не були. Есерівські партійні документи переважно зберігаються у фондах центральних державних архівних установ України, лише незначна їх частина є опублікованою.

Варто згадати й офіційні документи КП(б)У та органів влади УСРР серед яких бачимо протоколи засідань комуністичних партійних та державних органів, листи, телеграми, доповіді, матеріали виступів радянських функціонерів. Вони теж переважно зберігаються у фондах українських архівів.

Разом з тим, було використано й опубліковані збірники документів: «Історія Академії наук України, 1918 – 1923: документи і матеріали» (1993), «Михайло Грушевський: між історією та політикою (1920 – 1930-ті роки): збірник документів і матеріалів» (1997), «Документи трагічної історії України (1917 – 1927 рр.)» (1999), «Петлюра С. Статті, листи, документи» (1999), «Українська політична еміграція 1919 – 1945: Документи і матеріали» (2008).

2) Оповідні джерела. До них відносимо публіцистику М. Грушевського.

3) Періодична преса. Переважно це матеріали таких пресових органів УПСР, як «Народна воля», «Трудова громада» і «Трудова Республіка».

4) Джерела особового походження. До них належать автобіографії, щоденники, спогади та епістолярій. Вони переважно є вже опублікованими й доступними для широкого кола дослідників. Частина цих праць у формі рукописних текстів зберігається у фондах українських та закордонних архівів.

У підрозділі 1.2. «Методологія дослідження» зазначено використані принципи та методи. Методологічною основою дисертаційного дослідження стали принципи наукового дослідження джерел, історизму, об'єктивності, комплексності, системності, логічності та репрезентативності. При цьому було використано кілька груп методів: загальнонаукові (аналіз, синтез, узагальнення, класифікація, періодизація), загальноісторичні (хронологічний та історико-

порівняльний), спеціальні джерелознавчі (наукової евристики та джерелознавчої критики).

У другому розділі **«Історіографія проблеми»** охарактеризовано історіографію питання співпраці М. Грушевського з УПСР.

У підрозділі 2.1. *«Радянська історіографія»* простежується формування радянської історіографічної традиції. Аналізуються праці М. Любченка, В. Десняка, А. Річицького, М. Рубача, С. Косіора, Л. Новиченка, Ф. Шевченка, Р. Ветрова, А. Черненка, В. Сарбея та інших дослідників. Підкреслено, що для радянських науковців об'єктивно досліджувати політичну спадщину М. Грушевського було справою досить таки ризикованою. Більше того, вони були змушені, не зважаючи на власне ставлення до його політичної діяльності, інтерпретувати її так, як того вимагала комуністична партія. Наукові принципи та методи при цьому ігнорувалися.

У підрозділі 2.2. *«Українська історіографія»* висвітлено етапи розвитку української історіографічної традиції. Окремо розглянуто українську зарубіжну (20-80-ті рр. ХХ ст.) та українську сучасну історіографію (з кін. 80-х рр. ХХ ст. і дотепер). У 20-30 рр. ХХ ст. партійна діяльність М. Грушевського висвітлювалась переважно у публіцистичних працях, причому більшість їх авторів були політичними опонентами історика. Серед них можна згадати М. Шаповала, Н. Григоріва, А. Животка, В. Винниченка, Д. Донцова, В. Липинського, які переважно негативно оцінювали політичну активність М. Грушевського в есерівській партії. Більш дослідницький та науковий характер носили праці П. Христюка, В. Дорошенка, Д. Дорошенка, О. Назарука, І. Крип'якевича. Вони мали переважно описовий біографічний характер. У 40-першій половині 60 рр. ХХ ст. теж не сталось кардинальних змін у вивченні політичного спадку М. Грушевського 1917-1924 рр., хоча кількість історичних праць та їх науковий рівень безперечно зросли. Серед них виділяються дослідження Н. Полонської-Василенко, М. Стахіва, Р. Рахманного, О. Оглоблина.

Істориком, який започаткував системне і всебічне вивчення спадщини М. Грушевського став Л. Винар. У своїх працях він теж звертався до питання його співпраці з есерами, хоча окремого дослідження і не написав. У 70-80-х рр. ХХ ст. до цього питання зверталися П. Солуха, М. Стахів, Т. Приймак, І. Лисяк-Рудницький, І. Нагаєвський.

З проголошенням незалежності у 1991 р. відновився інтерес до М. Грушевського і в Україні. Серед великої чисельності дослідників слід назвати прізвища Я. Дашкевича, П. Соханя, В. Ульяновського, С. Кіржаєва, Р. Пирога, І. Верби, І. Гирича, В. Піскун, В. Тельвака, Ю. Шаповала, Я. Малика, С. Плохія, Т. Бевз та інших.

Але, незважаючи на значну кількість дисертацій, монографій та статей, присвячених М. Грушевському, майже не знайдемо праць, які б безпосередньо стосувались його партійної діяльності в УПСР.

Третій розділ дисертації «Документальні джерела» має два підрозділи.

У підрозділі 3.1. «Документи партійних органів УПСР та Закордонної делегації УПСР» проаналізовано офіційні документи есерівської партії. У ЦДАГО України вони відклалися у трьох справах трьох фондів, ЦДАВО України – дев'ятох справах чотирьох фондів, ЦДІАК України – трьох справах одного фонду. Причому, стосуються вони вже еміграційного періоду життя історика (1919 – 1924 рр.). У цих документах знаходимо відомості про різні аспекти участі М. Грушевського у політичній діяльності УПСР. Так, наприклад, чисельними є згадки про те, що саме відомий історик очолював ЗД УПСР. Повідомляється про конференції есерів за кордоном, у яких активну участь брав і колишній голова УЦР. Також розкриваються особливості партійної ідеології УПСР та політичної програми М. Грушевського.

Крім того, частина документів ЗД УПСР була надрукована у журналі «Борітеся-Поборете!». Не має сумнівів, що М. Грушевський, як голова ЗД УПСР, мав визначальний вплив на зміст номерів часопису. Зважаючи на це, слід сказати, що історик цілком розділяв ті ідеологічні принципи, які ми бачимо у партійних есерівських документах. До того ж, більшість документів були прийняті у його присутності, як голови ЗД УПСР, відтак, зрозуміло, що він цілком міг впливати і впливав на їх зміст. Вважаємо, що з 1920 р., зрозумівши безперспективність орієнтації на країни-переможниці у Першій світовій війні, історик почав шукати компроміс з російськими більшовиками. Відтак, з джерел чітко проступають контури українського радянського проекту М. Грушевського. Більше того, констатуємо його кардинальну відмінність від «совєтського» проекту, який розбудовували російські більшовики.

У підрозділі 3.2. «Документи КП(б)У та органів влади УСРР» охарактеризовано офіційні радянські документи. Відзначаємо, що у питанні взаємовідносин М. Грушевського з УПСР значним інформаційним потенціалом володіють також документи КП(б)У та органів влади УСРР. Відразу потрібно зазначити, що більшість проаналізованих архівних джерел, які зберігаються у фондах ІР НБУВ України, ЦДАВО України, ЦДАГО України та ЦДІАК України, стосуються вже еміграційного періоду життя М. Грушевського. Радянська влада уважно стежила за емігрантськими політичними організаціями, у тому числі і українськими, намагаючись будь-якими засобами послабити їх вплив, а за можливості, і підпорядкувати їхню діяльність власним інтересам. Тому постать М. Грушевського та його партійна активність також потрапили у сферу політичних інтересів більшовицької влади і знайшли своє відображення у джерелах. Не вірити відомостям з радянських джерел не має причин, адже ці документи були призначені виключно для внутрішнього користування. Документи вказують на те, що саме М. Грушевський визначав партійну політику та ідеологію ЗД УПСР. Також з'ясовуються політичні погляди історика на майбутнє есерівської партії, яке він планував для неї вже у Радянській Україні. Маємо на увазі легальну діяльність УПСР з можливістю впливати на суспільно-політичні процеси в державі. Відтак, вважаємо, що не зовсім доцільно пов'язувати поступове згортання М. Грушевським своєї

політичної діяльності за кордоном з припиненням його членства в УПСР. Крім того, за документами добре прослідковується процес рееміграції М. Грушевського на Батьківщину, мета, яку історик ставив повертаючись, а також мотивація більшовиків, які дозволили йому це зробити.

Четвертий розділ **«Наративні джерела»** складається з трьох підрозділів.

У підрозділі 4.1. *«Публіцистика М. Грушевського»* здійснено аналіз публіцистики М. Грушевського часів Директорії та еміграції. Більшість публіцистичних праць, які були написані істориком в еміграції, так чи інакше пов'язані з його партійною діяльністю в УПСР. Саме у ідеології цієї партії він вбачав майбутнє української державності. Варто відзначити і автобіографічний характер публіцистики М. Грушевського, з якої дізнаємось чисельні факти з його еміграційного життя. Крім того, за ними можна відстежити і еволюцію політичних поглядів голови ЗД УПСР. Особливо цінними при цьому є його статті у есерівському журналі *«Борітеся-Поборете!»*. Складне питання повернення М. Грушевського на Батьківщину ніяким чином не можна відокремлювати від його політичної діяльності в есерівській партії. З проаналізованих статей добре видно, що політик пов'язував своє повернення з можливістю легалізації УПСР в Радянській Україні, із зміною більшовиками свого ставлення до української радянської соціалістичної державності.

У підрозділі 4.2. *«Автобіографії, щоденники, спогади»* розглянуто автобіографії, щоденники та спогади, як самого М. Грушевського, так і його сучасників. Особливо цінними є свідчення самого М. Грушевського.

Питання співпраці М. Грушевського з українськими есерами розкривається і у щоденниках відомих учасників Української революції 1917 – 1923 рр.: В. Винниченка, Є. Чикаленка, М. Шаповала, Я. Зозулі, Ю. Тищенка (Сірого), О. Жуковського, С. Єфремова.

Особливо численними є спогади, авторами яких були, як знані революційні діячі, так і маловідомі особи. Так, серед представників ГУПу про відносини есерів та М. Грушевського писали Д. Дорошенко, В. Леонтович, О. Лотоцький, О. Шульгин. Серед діячів УПСР можна назвати прізвища М. Ковалевського, А. Животка, О. Мицюка, Є. Онацького, І. Майстренка. Також згадки про партійну діяльність М. Грушевського зустрічаються у працях членів УСДРП: І. Мазепи, Б. Мартоса, П. Феденка, М. Галагана. Крім того, серед авторів спогадів зустрічаються і діячі, які представляють майже увесь спектр політичних сил української революції: В. Андрієвський, В. Затонський, Л. Цегельський, І. Макух, В. Кедровський, М. Шкільник, І. Кедрин, М. Стахів, Л. Лукасевич, О. Гольденвейзер, Т. Олесюк, М. Чеботарів, С. Русова та інші.

У всіх цих працях знаходимо чисельні свідчення про співпрацю М. Грушевського та УПСР, починаючи з 1917 року і закінчуючи поверненням історика з еміграції до Радянської України у 1924 році. Незважаючи на зрозумілу суб'єктивність повідомлень та оціночних суджень, достовірність більшості фактів і подій, які стосуються взаємовідносин М. Грушевського з есерами не викликає сумніву.

У підрозділі 4.3. «*Епістолярій*» проаналізовано листування. Вагомим інформаційним потенціалом володіє епістолярна спадщина М. Грушевського. Значна її частина зберігається в архівних фондах. Адресатами листів історика були, як члени УПСР, так і особи, не пов'язані з нею: О. Жуковський, А. Животко, М. Шаповал, М. Шраг, В. Мазуренко, В. Кузів, Я. Бідло, В. Затонський. Частина листів М. Грушевського є вже опублікованими. Так, у наукових збірниках та журналах можемо знайти його листи до К. Студинського, О. Кандиби (Олеся), Ю. Тиценка (Сірого), Т. Починка, Е. Фариняка, В. Винниченка, Миколи Чечеля. У листах відомих сучасників М. Грушевського трапляється теж досить багато фактів про його співпрацю з есерами. Зокрема, слід назвати епістолярну спадщину В. Винниченка, Є. Чикаленка, Д. Дорошенка, М. Шаповала, М. Чечеля, О. Жуковського, П. Христюка, Я. Зозулі, М. Остаповича. Підкреслюємо значні інформаційні можливості епістолярію з питань співпраці М. Грушевського з УПСР. Переважно у листах знаходимо відомості про еміграційний етап його життя та діяльності, коли він очолював ЗД УПСР.

ВИСНОВКИ

Результати дисертаційного дослідження подані у висновках, які зводяться до таких положень.

I. З'ясовано, що наукова проблема, порушена у дисертації, є недостатньо дослідженою в історіографії. Постать М. Грушевського завжди цікавила дослідників, але його партійна активність, як у добу Української революції 1917 – 1923 рр., так і в інші періоди життя, не виправдано мало цікавила грушевськознавців. Крім того, слабо вивчалась джерельна база співробітництва політика з есерами.

На нашу думку, історіографію проблеми слід розділити на радянську та українську. Хронологічні рамки радянської історіографічної традиції охоплюють майже увесь час існування СРСР: з 20-х рр. по кін. 80-х рр. ХХ ст. Загальною її особливістю було те, що для радянських дослідників приналежність М. Грушевського до УПСР була добре відомою, але їх оцінки його партійної діяльності важко назвати науково обґрунтованими.

В українській історіографічній традиції виокремлюємо такі періоди:

1) Українська зарубіжна історіографія (20-80-ті рр. ХХ ст.).

У 20-60 рр. дослідники переважно критикували політичну діяльність М. Грушевського. Його співпраця з УПСР розглядалась у контексті революційних подій, окремих праць з цього питання не з'явилося. У 60-80 рр. поряд з тенденцією критики, яка домінувала у роботах істориків державницької школи, а особливо дослідників-прихильників української націоналістичної ідеології, з'являються праці, у яких партійність історика починає вивчатися на наукових засадах. Безумовно, що основну роль у цьому відіграв Л. Винар. Але системно співробітництво М. Грушевського з УПСР не вивчалось.

2) Українська сучасна історіографія (з кін. 80-х рр. ХХ ст. і дотепер).

Відновлення незалежності України та налагодження співпраці між українськими вітчизняними істориками та дослідниками діаспори дозволили зробити якісний науковий ривок у вивченні життя та діяльності М. Грушевського. При цьому основна увага приділялась періоду УЦР. Співпраці М. Грушевського з УПСР історики почали приділяти, порівняно з попередніми історіографічними періодами, набагато більше уваги, однак, системного, усебічного її дослідження так і не було проведено.

II. Доведено, що проаналізована джерельна база є достатньо репрезентативною для виконання поставлених у дисертаційній праці мети та завдань. Джерела відповідно до їх типів та походження ділимо на такі групи:

1) Документальні джерела. Першу групу становлять документи партійних органів та ЗД УПСР до яких належать резолюції партійних конференцій, декларації, звернення, відозви, заяви, звіти, протоколи нарад та засідань, проект партійної програми, офіційні листи ЦК УПСР та інших партійних організацій. Потрібно відзначити, що документальна база діяльності УПСР періодів УЦР, Української Держави та Директорії, яка зберігається в українських архівах, є фрагментарною. Вона не формувалася самою партією. Архівні фонди створювалися вже у радянські часи, часто суб'єктивно і штучно, що приводило до розпорошеності документів. Крім того, джерельна база зазнавала втрат у процесі перенумерування фондів, справ, сторінок, передачі документів з одного архіву до іншого. Можна припустити, що такий стан речей створювався спеціально, щоб унеможливити об'єктивне висвітлення діяльності українських есерів, партії, яка мала широку підтримку населення і, відтак, вважалася комуністами серйозним політичним опонентом в Україні. Поряд з цим відмічаємо, що значна кількість офіційних документів УПСР, які створювалися в еміграції зберігається у рукописах, друкованих текстів порівняно небагато. Частина їх була опублікована у журналі ЗД УПСР «Борітеся-поборете!». До другої групи належать документи КП(б)У і органів влади УСРР серед яких, зокрема, протоколи засідань комуністичних партійних та державних органів, листи, телеграми, доповіді, матеріали виступів радянських функціонерів.

2) Оповідні джерела. До них відносимо публіцистику М. Грушевського часів Директорії та періоду еміграції, а також публіцистичні праці його сучасників. Полегшує роботу з такого типу джерелами те, що вони вже є опублікованими та доступними для дослідників.

3) Періодична преса. Короткі, але безсумнівно важливі згадки про співробітництво М. Грушевського з УПСР знаходимо і у повідомленнях газет революційної доби: «Народна воля», «Трудова громада», «Трудова Республіка», «Життя Поділля», «Наш світ», «Діло», «Вісті».

4) Джерела особового походження. Враховуючи значну кількість такого типу джерел, ділимо їх на дві групи: праці мемуарного характеру та епістолярій. До першої групи відносимо автобіографічні праці М. Грушевського та щоденники і спогади інших учасників революційних подій. Вони переважно є вже опублікованими. До другої групи належить епістолярна

спадщина М. Грушевського та його сучасників. Епістолярні джерела є більш складними для опрацювання та джерелознавчого аналізу. Це пов'язано як з їх розпорошеністю по різних фондах, так і з особливостями письма різних авторів.

III. Розкрито інформаційні можливості та встановлено джерелознавчу цінність офіційних документів, публіцистики, епістолярної спадщини, щоденників та текстів мемуарного характеру. Відзначаємо, що документи УПСР про діяльність у ній М. Грушевського у період УЦР та Української Держави виявленими нами не були. Незначними є відомості есерівських партійних документів і щодо доби Директорії. Натомість, про еміграційний період життя історика знаходимо чисельні згадки, як у документах УПСР, так і КП(б)У та органів влади УСРР.

Публіцистика М. Грушевського має значні інформаційні можливості стосовно його партійної діяльності у часи Директорії та еміграції. Це напевно пояснюється тим, що у ці часи історик вже не приховував свого зв'язку з УПСР, відтак, у своїх публіцистичних працях він відкрито пропагував есерівські партійні ідеї. Безсумнівно, що найбільш значним інформаційним потенціалом стосовно його зв'язків з УПСР володіють статті політика у журналі «Борітеся-Поборете!».

Для есерівської періодики характерні короткі і несистемні згадки про зв'язки історика з УПСР. Відтак, у газетах «Народна воля», «Трудова громада», «Трудова Республіка», «Життя Поділля» знаходимо повідомлення, за деякими винятками, лише про його участь у політичних процесах доби Директорії. Газети «Наш світ», «Діло», «Вісті» містять замітки про обставини повернення М. Грушевського на Батьківщину.

Напевно, найбільший інформаційний потенціал щодо досліджуваного нами питання мають автобіографії, щоденники та спогади. У них знаходимо чисельні свідчення про різні факти співпраці М. Грушевського з УПСР, починаючи з 1917 р. і закінчуючи поверненням вченого з еміграції до УСРР у 1924 р. Цінність такого виду джерел, не зважаючи на їх суб'єктивність, значна.

З проаналізованих нами листів отримуємо інформацію про такі моменти партійної біографії М. Грушевського: початок та причини співробітництва з есерами; діяльність на чолі ЗД УПСР; політична ідеологія; партійні конфлікти між різними групами есерів за кордоном; контакти з представниками УСРР; повернення на Батьківщину.

IV. Обґрунтовано, що співпраця М. Грушевського з УПСР тривала з моменту приїзду історика до України у березні 1917 р. і, фактично, по березень 1924 р., коли він повернувся з еміграції до УСРР. Вважаємо, що буде доцільно розділити її на певні умовні етапи:

1) Доба Української Центральної Ради (березень 1917 – квітень 1918 рр.)

Відзначаємо, що до Києва у березні 1917 р. М. Грушевський повертався членом ТУПу. З джерел зрозуміло, що ще в березні політик належав до цього міжпартійного об'єднання, але потім, врахувавши реалії революційної боротьби і зрозумівши, що політичні ідеї тупівців не відповідають вимогам часу, переорієнтувався на підтримку УПСР, партійна програма якої багато в чому

відповідала його власному баченню майбутнього України. Важливим фактором цього вибору була проселянська політика есерів.

Ставши одним з лідерів есерів, історик не поспішав офіційно оформляти своє членство в партії, бажаючи залишатися загальнонаціональним лідером і, крім того, надавати підтримку есерам, адже на посаді безпартійного голови УЦР це було набагато легше зробити. При цьому він брав участь у партійних нарадах, обговорював важливі питання з лідерами партії, друкував свої праці у есерівських газетах. Протягом 1917 р. М. Грушевський підтримував політичні кроки УПСР, члени якої, у свою чергу, завжди погоджувалися з діями голови УЦР. Лише з 18 січня 1918 р., коли було утворено есерівський уряд на чолі з В. Голубовичем, М. Грушевський та його партія отримали шанс реалізувати свою програму побудови української держави.

2) Доба Директорії (грудень 1918 – березень 1919 рр.)

З'ясовано, що після гетьманського перевороту 29 квітня 1918 р. М. Грушевський був змушений відійти у тінь і перестати займатися політикою, зосередившись лише на науковій роботі. Але після 14 грудня 1918 р. настав час Директорії, що дозволило М. Грушевському знову нагадати про себе і зробити спробу повернутися в українську політику. Нові обставини надали йому можливість не приховувати тієї ролі, яку він відігравав у есерівській партії, тому історик вже відкрито виступає як один з лідерів УПСР, хоча і не був її офіційним членом. Головним чином у джерелах йде мова про участь М. Грушевського у виборах до Трудового конгресу Директорії та, власне, засіданнях конгресу. Вагомою була роль політика і у партійній конференції УПСР від 28 січня 1919 р. та подіях березня 1919 р. у Кам'янці-Подільському.

У більшості джерел М. Грушевського охарактеризовано, як одного з лідерів есерівської партії. При цьому, його політичні погляди сучасники вважали прорадянськими. Наголошуємо, що «радянськість» М. Грушевського не слід пов'язувати з більшовицькою ідеологією. У джерелах підкреслюється той факт, що М. Грушевський, порівняно з часами УЦР, майже втратив свій авторитет в українському політикумі та популярність серед широких народних мас. Не кращою була справа і в стосунках з владними колами Директорії, які вже не потребували знань, вмінь та досвіду колишнього голови УЦР. Зрештою, у березні 1919 р. М. Грушевський під тиском, як об'єктивних, так і суб'єктивних чинників змушений був виїхати за кордон, щоб саме там продовжувати свою політичну діяльність. На наш погляд такий крок колишнього голови УЦР видається логічним, адже на Батьківщині він вже не міг здійснювати свою політичну програму. В Україні продовжувалась війна між Директорією та російськими більшовицькими військами. Відзначаємо, що М. Грушевський завжди віддавав перевагу демократичним, парламентським формам політичної боротьби, які у нових українських умовах не могли бути реалізовані.

3) Доба еміграції (березень 1919 – березень 1924 рр.)

Доведено, що саме еміграційний період партійної діяльності М. Грушевського найбільш широко висвітлений у джерелах. Відзначаємо, що історик був незмінним головою ЗД УПСР протягом усіх років її існування.

Аналіз джерел дозволив зробити висновок про еволюцію політичних поглядів М. Грушевського. Спочатку він намагався поставити «українське питання» перед владними колами Антанти. Зазнавши невдачі, політик сподівався на допомогу міжнародного соціалістичного руху. Значною мірою саме завдяки зусиллям М. Грушевського УПСР прийняли до II Інтернаціоналу, а, крім того, визнали право України на незалежність. Згодом, усвідомивши слабкість соціалістичних партій та втративши надію на дієвість Ліги Націй, лідер ЗД УПСР вирішив змінити вектор своєї політики. Так виникла ідея про використання революційного потенціалу більшовиків. Орієнтовно, з кінця 1919 – початку 1920 рр. М. Грушевський починає намагатися домовитися з комуністами. Основною його метою була легалізація УПСР в Україні. Він вважав, що його партія зможе скласти конкуренцію більшовикам в Україні та, маючи беззаперечну підтримку українського селянства, побудувати справжню українську соціалістичну радянську республіку.

Зрештою, політична діяльність М. Грушевського в еміграції зазнала невдачі. На це вплинули як суб'єктивні, так і об'єктивні чинники. І в результаті М. Грушевський вирішує повернутися до України, де буде намагатися продовжувати політичну боротьбу, скориставшись досягненнями українізаційного проекту радянської влади. Вважаємо, що проблему повернення М. Грушевського не можна відривати від його політичної активності в УПСР, адже саме невдачі у намаганні домовитись з більшовиками про легалізацію есерівської партії в УСРР зумовили той остаточний компроміс з комуністами, на який пішов лідер ЗД УПСР.

Джерела дозволяють досить чітко виділити ті внутрішні причини, які спонукали М. Грушевського до рееміграції: величезне бажання займатись науковою працею у сфері української історії, літератури, культури; прагнення приносити користь Україні та її народові; загальна втома та розчарування від еміграційного життя, внаслідок болючих невдач, а саме, втрати лідерства ЗД УПСР, припинення через недостатнє фінансування діяльності Українського Соціологічного Інституту, проблеми з публікацією та продажем своїх книг як за кордоном так і в УСРР; тяжке матеріальне становище вченого та його сім'ї за кордоном тощо. Зовнішніми мотивами було байдуже ставлення Антанти до української незалежності; розуміння М. Грушевським того, що власними силами українці її не здобудуть, адже війна за незалежність вже програна комуністам; політика українізації в УСРР.

Варто наголосити, що рішення М. Грушевського повертатися чи ні не було лише його особистою справою. Владні кола УСРР вважали повернення історика фактом, що засвідчував переваги комуністичного ладу і хотіли використати його особу для своїх закулісних ігор, як в Україні, наприклад, у справі ВУАН, так і на міжнародній арені, зокрема, для дискредитації

української політичної еміграції. Саме тому реакція українського еміграційного політикуму на повернення М. Грушевського була, головним чином, різко негативною.

На нашу думку, метою М. Грушевського після повернення була не тільки наука, якою, в принципі, він міг займатись і за кордоном. Історик жив ідеєю української окремішності, самостійності, яка в той час могла здійснитись, на його думку, навіть, у вигляді соціалістичної республіки. Він прагнув продовжувати політичну боротьбу в Україні, використавши для цього, як це не парадоксально звучить, більшовицький режим. А наука бачилась для нього не тільки способом професійної самореалізації, але і засобом політичної боротьби.

Вважаємо, що джерельна база проблеми має перспективи для розширення, оскільки вітчизняне грушевськознавство є порівняно молодого галуззю історичної науки. Тому, безперечно, українські та зарубіжні архіви, зокрема, російські, чеські, німецькі, австрійські, можуть зберігати чисельні документи з питання співпраці М. Грушевського з УПСР, які ще не введені у науковий обіг.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Хоменко В. О. До питання про членство Михайла Грушевського в Українській партії соціалістів-революціонерів / В. О. Хоменко // Література та культура Полісся. Сер.: «Іст. науки». – Ніжин, 2016. – Вип. 6. – С. 30–40.
2. Хоменко В. Повернення Михайла Грушевського до України у 1924 році: історіографія питання / В. Хоменко // Сіверянський літопис. – 2017. – № 1-2 (133-134). – С. 198-206.
3. Хоменко В. Суспільно-політична діяльність Михайла Грушевського в еміграції (1919–1924 рр.) / В. Хоменко // Емінак. – Київ; Миколаїв, 2017. – № 2 (18). – Т. 1. – С. 45–49. (РІНЦ, Index Copernicus, Open Academic Journals Index, EBSCO).
4. Хоменко В. Михайло Грушевський та Українська партія соціалістів-революціонерів у працях Микити Шаповала / В. Хоменко // Історична панорама: Науковий збірник ЧНУ. Спеціальність «Історія». – Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2017. – Вип. 24. – С. 92-109.
5. Хоменко В. О. Між Товариством українських поступовців та Українською партією соціалістів-революціонерів: політичний вибір Михайла Грушевського / В. О. Хоменко // Сумський історико-архівний журнал. – 2017. – № XXVIII. – С. 70-79. (Cite Factor, ERIH PLUS, Global Impact Factor, Index Copernicus, MIAR, International Society of Universal Research in Sciences, Journal Index, Open Academic Journals Index, Research Bib, Electronic Scientific Library, Universal Impact Factor).
6. Хоменко В. О. Повернення Михайла Грушевського до України у 1924 році у світлі мемуарних джерел / В. О. Хоменко // Історичний архів. Наукові студії: збірник наукових праць / відп. ред. Є. Г. Сінкевич та ін. –

Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2017. – Вип. 18. – С. 150-156. (Index Cornepnicus).

7. Хоменко В. О. Співпраця Михайла Грушевського та Української партії соціалістів-революціонерів у документах Комуністичної партії більшовиків України та органів влади УСРР / В. О. Хоменко // Література та культура Полісся. Сер.: «Іст. науки». – Ніжин, 2017. – Вип. 7. – С. 78–90.

8. Хоменко В. О. Михайло Грушевський і Українська партія соціалістів революціонерів: інформаційний потенціал архівних документів партії / В. О. Хоменко // Архіви України: Науково-практичний журнал. – Київ, 2018. – № 2–3 (313–314). – С. 157–166.

9. Хоменко В. Михайло Грушевський та Українська партія соціалістів-революціонерів: свідчення есерівських партійних документів у журналі «Борітеся-Поборете!» / В. Хоменко // Сіверянський літопис. – 2018. – № 5 (143). – С. 220-228.

Опубліковані праці апробаційного характеру:

10. Хоменко В. Повернення М. С. Грушевського до України в 1924 році в українській зарубіжній історіографії / В. Хоменко // Сімнадцять джерелознавчі читання, присвячені 150-річчю з дня народження Михайла Грушевського: матеріали Всеукраїнської наукової конференції 16 листопада 2016 р. КНУ. – Київ, 2016. – С. 57-59.

11. Хоменко В. Повернення Михайла Грушевського до України у 1924 р. в світлі історичних джерел / В. Хоменко // Славистична збірка. – Вип. III: Збірка статей за матеріалами Третього Міжнародного славистичного колоквиуму (м. Київ, 18 листопада 2016 р.) / За редакцією Д. Гордієнка та В. Корнієнка. – Київ, 2017. – С. 88-100.

12. Хоменко В. О. Матеріали про співпрацю Михайла Грушевського з Українською партією соціалістів-революціонерів у фонді Аркадія Животка (ЦДАВОВ України, Ф. 3560) / В. О. Хоменко // Теорія і практика сучасної науки. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Дніпро, 24-25 лютого 2017 року). – У 2-х частинах. – Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2017. – С. 9-12.

13. Хоменко В. О. Чому Михайло Грушевський приєднався до Української партії соціалістів-революціонерів у 1917 році? / В. О. Хоменко // Другі києвознавчі читання : історія та етнокультура: до 100-річчя Української революції 1917–1921 рр.: зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 29 березня 2017 р.). – Київ, 2017. – С. 86–90.

14. Хоменко В. Співробітництво Михайла Грушевського з Українською партією соціалістів-революціонерів: свідчення мемуарів, щоденників, спогадів / В. Хоменко // XI Буковинська історико-краєзнавча конференція, присвячена 100-річчю Української національної революції (Чернівці, 20–21 жовтня 2017 р.): тези доп. – Чернівці, 2017. – С. 135–136.

15. Хоменко В. Грушевськознавство: до питання партійної біографії Михайла Грушевського / В. Хоменко // Міжнародна науково-практична конференція «VI Міждисциплінарні гуманітарні читання» (22 грудня 2017 року, Київ, Київський будинок вчених НАН України): тези доп. – Київ, 2017. – С. 88–90.

16. Хоменко В. О. Питання співпраці М. Грушевського та Української партії соціалістів-революціонерів в автобіографічних працях історика / В. О. Хоменко // Україна в гуманітарних і соціально-економічних вимірах. Матеріали III Всеукраїнської наукової конференції. 30-31 березня 2018 р., м. Дніпро. Частина I. / Наук. ред. О.Ю.Висоцький. – Дніпро: СПД «Охотнік», 2018. – С. 203-205.

17. Хоменко В. М. С. Грушевський та Української партії соціалістів-революціонерів: інформаційний потенціал фонду 1235 ЦДІАК України / В. Хоменко // Шевченківська весна – 2018: історія: матеріали XVI Міжнародної наукової конференції студентів, аспірантів та молодих учених / Колектив авторів – Київ, 2018. – С. 44-46.

18. Хоменко В. Співпраця М. Грушевського й Української партії соціалістів-революціонерів: інформаційний потенціал щоденників / В. Хоменко // Аркасівські читання: історичні дослідження на сучасному етапі розвитку гуманітарної науки: матеріали VIII міжнародної науково-практичної конференції (27-28 квітня 2018 р.). – Миколаїв: МНУ імені В. О. Сухомлинського, 2018. – С. 117-119.

19. Хоменко В. М. Грушевський та Українська партія соціалістів-революціонерів: інформаційні можливості публіцистики історика періоду Директорії УНР / В. Хоменко // Міжнародна науково-практична конференція «VII Міждисциплінарні гуманітарні читання» (21 листопада 2018 року, Київ, Київський будинок вчених НАН України): тези доп. – Київ, 2018. – С. 68–71.

АНОТАЦІЯ

Хоменко В. О. Михайло Грушевський у діяльності Українській партії соціалістів-революціонерів: текст і контекст джерел. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.06 «Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни». – Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України. Київ, 2019.

Дисертація присвячена комплексному джерелознавчому дослідженню історичних джерел, які висвітлюють політичну діяльність М. Грушевського в УПСР. Встановлено, що питання тісної співпраці історика з есерівською партією належить до малодосліджених тем грушевськознавства.

Здійснено комплексне дослідження інформаційного потенціалу документів УПСР, КП(б)У, органів радянської влади, публіцистики, епістолярію та мемуарної літератури для з'ясування ролі М. Грушевського у діяльності УПСР. Дослідження репрезентованої джерельної бази дало змогу

виділити етапи співпраці М. Грушевського з есерівською партією, прослідкувати еволюцію політичних поглядів історика за кордоном, дослідити причини відходу від активної діяльності в УПСР, причини повернення до України.

Ключові слова: М. Грушевський, Українська революція, Українська партія соціалістів-революціонерів, Закордонна делегація, політична діяльність, джерелознавство, грушевськознавство.

АННОТАЦИЯ

Хоменко В. О. Михаил Грушевский в деятельности Украинской партии социалистов-революционеров: текст и контекст источников. – Квалификационная научная работа на правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.06 «Историография, источниковедение и специальные исторические дисциплины». – Институт украинской археографии и источниковедения им. М.С. Грушевского НАН Украины, Киев, 2019.

Диссертация посвящена комплексному источниковедческому исследованию исторических источников, освещающих политическую деятельность М. Грушевского в УПСР. Установлено, что вопрос тесного сотрудничества историка с эсеровской партией относится к малоисследованным темам грушевсковедения.

Осуществлено комплексное исследование информационного потенциала документов УПСР, КП(б)У, органов советской власти, публицистики, эпистолярия и мемуарной литературы для выяснения роли М. Грушевского в деятельности УПСР. Исследование репрезентативной базы источников дало возможность выделить этапы сотрудничества М. Грушевского с эсеровской партией, проследить эволюцию политических взглядов историка за рубежом, исследовать причины ухода от активной деятельности в УПСР, причины возвращения в Украину.

Ключевые слова: М. Грушевский, Украинская революция, Украинская партия социалистов-революционеров, Зарубежная делегация, политическая деятельность, источниковедение, грушевсковедение.

SUMMARY

Khomenko V. O. Mykhailo Hrushevsky in the activity of the Ukrainian Socialist-Revolutionary Party: text and context of sources. – Qualifying scientific work on the rights of the manuscript.

A thesis submitted to M. S. Hrushevsky Institute of Ukrainian Archaeography and Source Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine for a degree of Candidate of Historical Sciences on speciality 07.00.06 «Historiography, sources, and special historical disciplines». Kyiv, 2019.

The thesis addresses the issue of the complex source study research of the historical sources, which highlight the political activities of M. Hrushevsky in the Ukrainian Socialist-Revolutionary Party. The study establishes that the issue of historian's close collaboration with the Party of SRs remains scarcely researched among the subjects of Hrushevsky study.

The scientific novelty of the study consists of the first attempt for the complex research of informational potential of the documents of the Ukrainian Socialist-Revolutionary Party, the Communist (Bolshevik) Party of Ukraine, bodies of the Soviet authority, journalism, epistolary literature and memoirs to identify the role of M. Hrushevsky in the activities of the Ukrainian Party of SRs. The study of the represented source base enables to identify the stages of M. Hrushevsky's collaboration with the party of SRs, follow the evolution of historian's political views abroad, study the reasons for his withdrawal from massive activities in the Ukrainian Party of SRs, and, consequently, the reasons to return to Ukraine.

The thorough scientific literature study makes it possible to indicate the absence of a special research which would directly report on collaboration of M. Hrushevsky with the Ukrainian Party of SRs. Historians have taken unreasonably little interest in the political party activities of the prominent Ukrainian in the age of Ukrainian Revolution in 1917-1923, as well as in other periods of his life. Moreover, the source base of the politician's collaboration with SRs has been poorly studied.

This study uses the sources which are collected in the funds of Central State Archives of Supreme Bodies of Power and Government of Ukraine, Central State Archives of Public Organizations of Ukraine, Central State Archives of Foreign Archival Ucrainica, Central State Historical Archives of Ukraine, Manuscript and Textual Studies Department of Shevchenko Institute of Literature of The National Academy of Sciences of Ukraine, Institute of Manuscripts of Vernadsky National Library of Ukraine, and also previously published source materials. After a thorough analysis of source studies, the paper reveals the fact that M. Hrushevsky's collaboration with the Ukrainian Party of SRs lasted from the moment the historian came back to Ukraine in March 1917 till March 1924, when he returned to his homeland.

It should be mentioned, that M. Hrushevsky came back to Kyiv in March 1917 as a member of the Partnership of Ukrainian Progressives. The information about this period of M. Hrushevsky's connection with the party of SRs can be mainly found in journals and memoirs. Some facts can be seen in letters. It has been proved that the politician still belonged to the Partnership of Ukrainian Progressives in March 1917 but then, having considered some realities of revolutionary struggle and realised that the political ideas of the Partnership of Ukrainian Progressives did not respond to the demands of the time, he refocused on the support of the Ukrainian Party of SRs, which party programmes complied in a lot of thing with his personal perspective of Ukraine's future.

In the age of the Directorate of Ukraine, M. Hrushevsky made an attempt to return to big Ukrainian politics, in this, he publicly acted as one of the leaders of the Ukrainian Party of SRs, though he was not its official member. The study reveals the

information about this period of his life from the SRs' press, promotional writings, autobiographies, journals and memoirs. They mainly describe the engagement of M. Hrushevsky in the elections to the Labour Congress of the Directorate, and basically the Congress meetings. The politician had a prominent role in the party conference of the Ukrainian Party of SRs on 28 January 1919 and the events of March 1919 in Kamianets-Podilskyi.

Eventually, in March 1919, M. Hrushevsky under the pressure of both objective and subjective difficulties, had to go abroad to continue his political activities from there.

The study demonstrates, that it is the emigrational period of M. Hrushevsky's party activities in the Ukrainian Party of SRs which is widely covered in the sources. They demonstrate information about such issues as: international political activities of M. Hrushevsky; politician's activities as the head of the Foreign Delegation of the Ukrainian Party of SRs and his political ideology; party conflicts amongst separate groups of SRs abroad; contacts of the famous historian with the officials of Soviet Ukraine; his returning to motherland, and other. It should be stressed, that M. Hrushevsky was the permanent head of the Foreign Delegation of the Ukrainian Party of SRs over all the years of its existence.

Key words: M. Hrushevsky, Ukrainian Revolution, Ukrainian Socialist-Revolutionary Party, Foreign Delegation, political activity, the source studies, M. Hrushevsky studies.

Підписано до друку 19.02.2019. Папір офсетний. Друк на різнографі
Формат 60×84/16. Ум. друк. арк. 0,9. Наклад 100 примірників

Друк ФОП Янчук І. О. Свідоцтво № 812169 від 28.03.2001 р.

м. Конотоп, вул. Батуринська, 7

тел. (096) 115-22-55

e-mail: olimpkon@ukr.net

